ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐ
ԵՒ ԴՐԱՄ
ՂՐԿԵԼՈՒ ՀԱՍՑԷ
M. BENIARD.
22, Ormiston Road,
Shepherd's Bush.
London, W. [Angleterre]

Ամեն բան ժողովրդի միջոցով, ժողովրդի կամքով եւ ժողովրդի համար:

Իւրաքանչիւրի եւ ընդհանուրի հաւասարապէս բարեկեցիկ կեանք—դա՛ է ճշմարիտ ազատութիւն:

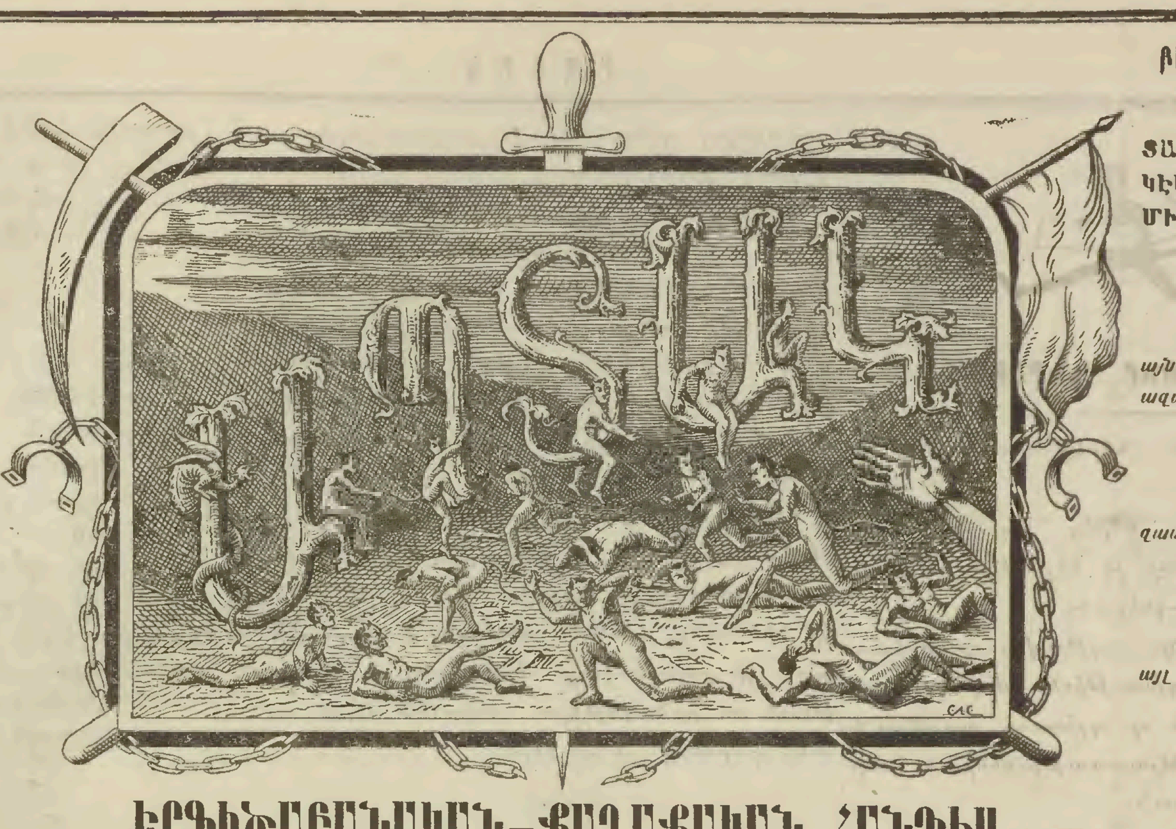

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
ԱՄԵՆ ՏԵՂԻ ՀԱՄԱՐ

ՏԱՐԵԿԱՆ	5	Գր.
ԿԷՍ ՏԱՐԻԱՆ . .	3	„
ՄԻ ՀԱՄԱՐԸ .	½	„

Ժողովուրդ, դու ինքդ միայն կարող ես ձեռք բերել քո ազատութիւնը:

Արեան ճահիճներ—ահա՛ ազատութեան ճանապարհը:

Ժողովուրդ, մի՛ աղերսիր այլ պահանջիր եւ ձեռք բեր:

ԵՐԳԻԾԱԲԱՆԱԿԱՆ–ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՆԴԷՍ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏԱՐԻ | ԼՈՆԴՈՆ | Nr 3 ՅՈՒԼԻՍ Nr 3 | 1895 | ՄԻԱՄՍԵԱՅ

ՀԱՄԻԴԻԷ ԶՕՐԱԳՆԴԵՐ.

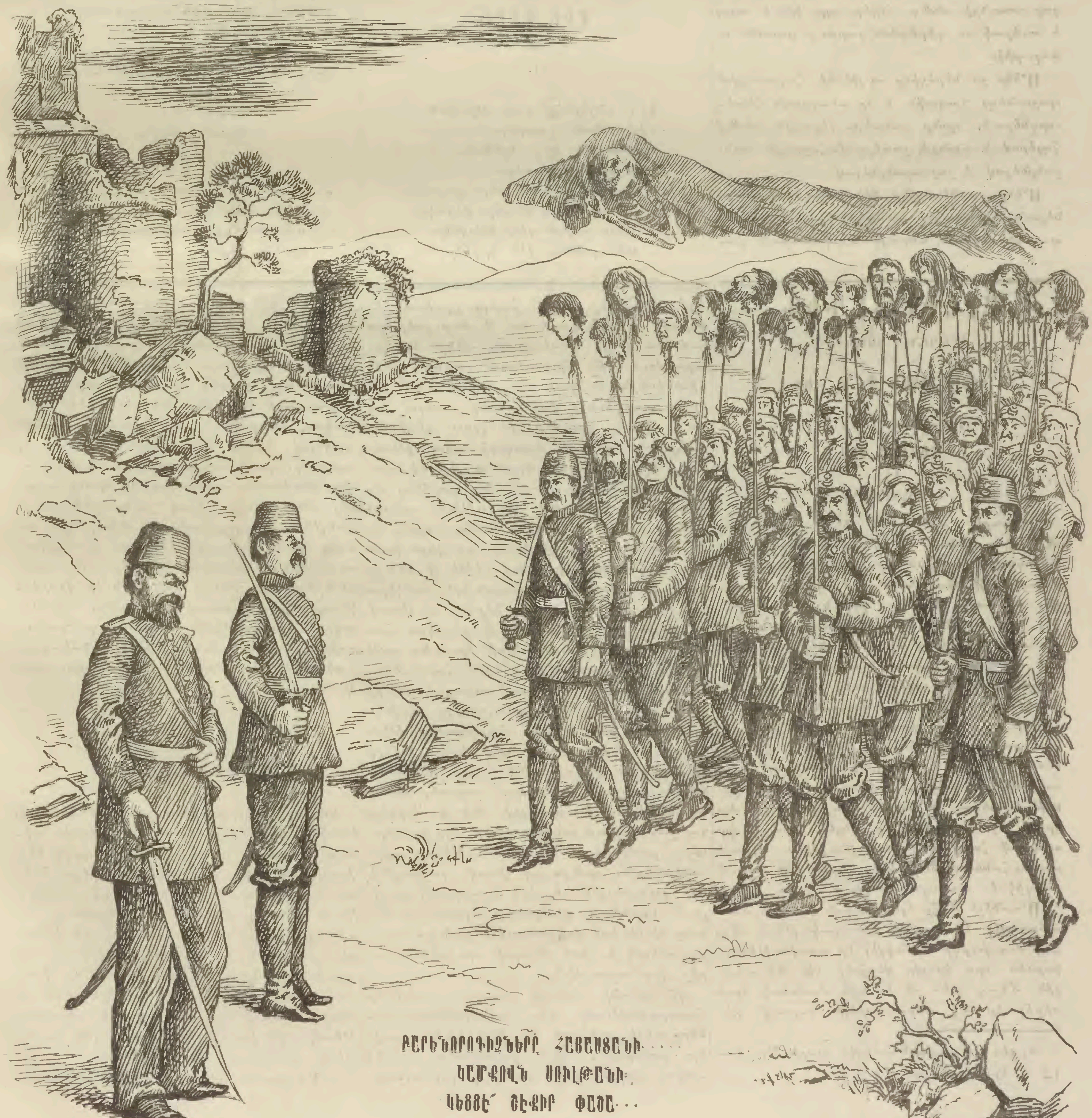

ԲԱՐԵՆՈՐՈԳԻՉՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ....
ԿԱՄՔՈՎՆ ՍՈՒԼԹԱՆԻ,
ԿԵՑՑԷ՛ ՇԷՔԻՐ ՓԱՇԱ...

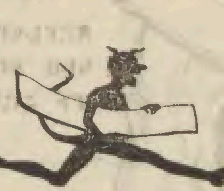

«ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԵՐՈՒՄ»

Սուլթանը, կասեն, „ներեց". բայց մենք չը ներեցինք:

Սուլթանը, կասեն, ներեց հայ բանտարկեալներուն. բայց մենք չը ներեցինք սուլթանին և իր արբանեակներուն:

Մենք չը ներեցինք սուլթանին, որ բռնութիւնը, խաւարը, ագիտութիւնը մարմնացրած է իւր անձին վրայ և որ գլխաւոր պատճառ է մեր կեանքի բոլոր թշուառութիւններուն, մեր բոլոր տառապանքներուն:

Մենք չը ներեցինք սուլթանին և իր բարբարոս կառավարութեան, որ մեր բազմաթիւ հարազատ եղբայրները կախաղան բարձրացուց:

Մենք չը ներեցինք գժոխածնունդ արիւնարբու Ջէքի փաշային, որ ջարդեց տասը հազար սասունցի անմեղ հայեր, այր, կին և տղայ և աւերակ ու գերեզման դարձուց Սասունն ու Տալւորիկը:

Մենք չը ներեցինք սուլթանի հաւատարիմ պաշտօնեայ Նազըմին և իր անագորոյն հետեւորդներուն, որոնք բանտերը լեցուցին անմեղ հայերով և անոնցմէ շատերը մահացուցին տանջանքներով և չարչարանքներով:

Մենք չը ներեցինք նենգամիտ նախարարներուն, կաշառակեր կուսակալներուն, ղօշաքաղ պաշտօնեաներուն, անգութ ոստիկաններուն, գազանաբարոյ զինուորներուն, հարստահարիչ ու վայրագ քիւրդերուն:

Մենք չը ներեցինք հայ և թիւրք լրտեսներուն, մատնիչներուն, դաւաճաններուն, որոնք հայոց ժողովրդային սուրբ դատը կը շահագործեն, անթիւ անպարտներու արիւնը մանելով:

Մենք չը ներեցինք կեղեքիչ հարկահաններուն, անխիղճ վաշխառուներուն, ամեն անոնց, որք ժողովրդի հացը կը յափշտակեն և ժողովրդի արեամբ կը սնանին:

Թող սարսափահար սուլթանը պատժէ ու ներէ, սպաննայ ու գողայ, զայրանայ ու մեղմանայ, կոծի ու մոցի, փրփրի ու դիւահարի. — մենք կը ծիծաղենք, և միշտ աններող և միշտ անողոք՝ կը շարունակենք մեր գործը, և բռնութեան ու բռնակալներու անկումէն վերջն այ՝ մենք դարձեալ չե՛նք ներեր:

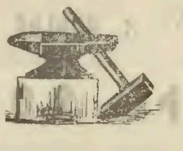

ՄԵՐ ՊԱՐԸ.

1

Ե՜հ, ընկերներ դուք սիրական,
Հիմա ժամն է պարելու,
Դժոխային պար մոլեկան,
Մեր սրտերը վառելու:
Ջերդ կարմիր արիւն է մեր դրօշակը,
Պարզ զինուոր ըլլալ է մեր փեշակը.
Անոր շուրջն դէհ խմբվենք,
Թէ պարենք, թէ երգենք
Հրացանի ձայնի նուագածութեան տակ
Քաջ կամ նահատակ
Արեան մէջ —
Մինչեւ վերջ:

2

Իշտէ՛ այս է միտքը պարին,
Որ հարմնէք մը պէտ ըլլենք,
Եղերակա՛ն հարմնէք. տարին
[illegible]
[illegible]
[illegible]
Կամ իյնէ գերեզման,
Կամ հարմնէք յաղթական
Հրացանի ձայնի նուագածութեան տակ
Քաջ կամ նահատակ,
Արեան մէջ —
Մինչեւ վերջ:

3

Ո՛ր մէն ձեզմէ, ո՛հ, չէ սիրած,
Սէրը զոհով միշտ կըլլայ.
Կամ կենդանի և կամ մեռած —
Պարե՛նք, ո՛չ ոք այլ չը լայ:
Մեր հերոսների գերեզմանները
Կանգնած են փառքի մահարձանները.
Անոնք մեզ կը կանչեն,
Դէպ առաջ կը կոչեն
Հրացանի ձայնի նուագածութեան տակ
Քաջ կամ նահատակ,
Արեան մէջ —
Մինչեւ վերջ:

4

Դէ՛հ, տա՛նք իրար մեր ձեռքերը,
Վերջին անգամ համբուրվենք,
Սրբե՛նք, լեցնենք մեր զէնքերը,

ԱՐԵՒԱՆԾԱԳԻ՛Ն

ԻՐԱԿԱՆ ԿԵԱՆՔԻՑ

ՆՈՒԷՐ ՏԻԿԻՆ Մ. Ն... ԻՆ

(Շարունակութիւն) *)

ԱՌԱՋԻՆ ՄԱՍ

VI

ՄԱՏՆԻՉԸ.

Փողոցի արեւելեան նեղ փողոցներից մէկի վրայ ընկած էր մի դիակ. Նրա շլինքը ամբողջովին կտրված էր: Փոքրիկ փոսերի եւ սալայատակի ճեղքվածներում արիւնը հաւաքվել եւ պաղել էր: Նրա լեզուն դուրս էր ընկել լայն արիւնաթաթախ բերանից: Ճգնաժամի ահռելի կսկծից նրա ակռաները սեղմվել էին եւ լեզուն երկուսի բաժանել: Նրա աչքերը դուրս էին ցցվել իրանց կապիճներից և կարծես փնտռում էին ոճրագործին... Մի կին հերարձակ ընկած փռվել էր դիակից քիչ հեռու քարայատակի վրայ. Նրա դէմքը ստացել էր մեռելային գոյն. կարծես նա անշնչացել էր: սարսափը եւ երկիւղը այլանդակել էին դէմքը: Ութ տարեկան մի փոքրիկ տղայ ընկած իր մօր կրծքի վրայ՝ քնով էր անցել. Նրա դէմքը ունէր մի հանդարտ արտայայտութիւն... Դրացի պատուհանների ճեղքերից դուրս էին նայում մարդիկ եւ սոսկալով կծկվում իրանց տեղը:

Մատնիչի մահը ելեքտրական հոսանքի նման տարածվել էր քաղաքի հասարակութեան մէջ: Հայ ժողովուրդը համակվել էր ուրախութեամբ. կարծես նրա կրծքից վերցրել էին մէկ ահագին ճնշող բեռ. մի եւ նոյն ժամանակ նրան տիրել էր մէկ անբացատրելի սարսափ: Ճէմքեանի անունը լսելիս՝ հայերը լքցվում էին վախով, թէ մի գուցէ նա մի նոր քսէր սրա կամ նրա վրայ. հետեւաբար, ամենքն էլ շողոքորթում էին, հիւրասիրում, առատ օղի եւ գինի խմեցնում նրան, շատ անգամ տալիս էին նրան պարգեւներ, իսկ սրտանց ատելով ատում էին եւ զզուանք էին զգում դէպի նա: Ճէմքեանը զգալով ժողովրդի ակարութիւնը, սկսել էր շահագործել նրան: Վայելելով այսքան բարիքներ եւ պատիւ, նա դարձեալ չէր կշտանում: Նրա մէջ վատութիւնն այնքան արմատ էր գցել. որ նրա համար դարձել էր մի սովորական բնաւորութիւն: Նա ինքն իրան շատ անհանգիստ էր զգում, եթէ մի անձ չը գցէր կառավարութեան գազանային ճանկերը: Նա շատ անգամ ծպտեալ ներկայ էր լինում բանտային չարչարանքներին. մի գիւական հաճոյքով լքցվում էր, տեսնելով իր անմեղ զոհի գալարումը գաւազանների ուժգին հարուածների տակ, ահագին կոճղերում ամրացած: Թիւրք բարբարոսութիւնը նրա քմահաճոյքը լրացնելու համար ամեն կեղտոտ անբարոյականութիւն գործ էր ածում խեղճ որսի վրայ: Զոհերի կիները շատ անգամ գնում էին Ճէմքեանին եւ աղաչում, պաղատում ազատել իրանց ամուսիններին, խոստանալով մեծ գումարներ: Նա շատ անգամ ընդունում էր այդ գումարները. բաժին էր հանում նաեւ թիւրք պաշտօնեաներին, որոնք այդ փողով դաշտային և այլ զուարճութիւններ էին կատարում, շռայլում: Երբեմն էլ Ճէմքեանը մերժում էր կանանց նիւթական վարձատրութիւնը՝ նայած պարագաներին եւ լկտի կերպով պահանջում ուրիշ վարձատրութիւն...

Ճէմքեանի անցեալն եւս շատ ատելի էր հասարակութեանը: Դեռ հայկական խլրտումները տեղի չունեցած, նա ինքն իրան պատիւ էր համարում ազգին դաւաճանել: Նա մէկ անգամ զրպարտել էր Հէրէկ քաղաքի ուսուցչին եւ ուրիշ ութ հարուստ անձերի: Նրանք տասն եւ ութ ամիս պառկել էին Սեբաստիայի բանտում առանց օրինական հարցաքննութեան: Նրանցից մէկը յուսահատվելով իր անտանելի դրութիւնից, փորձել էր անձնասպան լինել: Սեբաստիայի կուսակալ Մէմդուհ բէկը, պետական աւազակների այդ պետը, բոլորովին պղծելով նրանց հարստութիւնը, ազատ էր արձակել, երաշխաւոր առնելով ամեն մէկից հազար. միաժամանակ պատուիրել էր նրանց, որ ուրիշ անգամ այդ տեսակ „յանցանքներում չը գտնվեն": Բանտարկեալները մեկնել էին առանց իրանց յանցանքն իմանալու և սոփիված՝ սուլթանին բարեմաղթութիւններ էին արել: Ճէմքեանի այդ տեսակ ընթացքն իր վրայ էին կենտրոնացրել քաղաքի եւ շրջակայ հայ ժողովրդի ատելութիւնն ու զզուանքը: Նա ուրախ էր վատի մահին, թէեւ նախազգուշակում էր մի փոթորիկ, որ եւ չուշացաւ բարձրանալ:

VII

ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ

Թիւրք բարձրաստիճան պաշտօնեաների մի խումբ բազմաթիւ ոստիկաններով միասին դիմում էր դէպի Սափայիղ թաղի փոքրիկ նեղ փողոցներից մէկը, որի երկու անցքերը կանխապէս բռնվել էին ոստիկաններով: Ամբողջ թաղի շրջանակում բացի պաշտօնեաներից ոչ ոք չէր երեւում: Կարծես անտը բնակիչներից բոլորովին դատարկված լինէին: Խումբն առաջանում էր: Դրան առաջնորդում էր միջահասակ, սպիտակ մօրուքով, տարիքն առած մի թիւրք պաշտօնեայ, որի հետ մեծ ակնածութեամբ էին խօսում իր երկու կողմից ու ետեւից առաջացող պաշտօնեաները:

—Ա՛նպատճառ գեավուրի գործ է սա, ասում

*) Տես „Ապտակի" առաջին տարի, Nrs 7—12 և երկրորդ տարի Nr 1 և 2

Կրկին, կրկին պար բռնենք։
Միայն մէկ անգամ մահը կրնայ գալ,
Սիրածի համար հազար անգամն ալ
Ոչինչ է, շատ քիչ է։
Պա՛ր, կռի՜ւ.... կտրի՛ճ է
Նա, որ է զէնքի նուաստացութեան տակ
Քաջ կամ նահատակ,
Արեան մէջ —
Մինչեւ վերջ։

ԽԵՆԹԸ.

ԴԱՏԱՒՈՐԸ.

Ունէր նա արդեօք օրէնքների ամենատարրական հասկացողութիւն մը, շատ տարակուսելի է, բայց օրէնքների հաստ գիրք մը կը կազմէր անոր ամբողջ գրադարանը, գիտէր աղէկ մը փիլաւ, ձուկ, հաւ, գառ ճաշակել, աղէկ խաղ կը կանչէր, աղէկ կը խմէր ամենանուրբ տեսակի խմիչքներ, — ամենն ալ ձրի, — ցերեկը կը պտտէր, կը պտտէր գիշերն ալ, իր տունը կը մտնէր, ուրիշի տան դռներն ալ իրեն համար միշտ բաց կըլլային, դատարանն ու ոստիկանատուն կը մտնէր, ուր աղէկ ղահվէ անուշ կընէր և հոտաւէտ նարգիլէի ծուխերուն կը տար իր երազները, մտքերը — եթէ ունէր — իբրև աւելորդ ու անպէտք շքեղութիւն մը մարդկային գանգին մէջ, — վերջապէս ամեն բան կընէր... Բայց դատաւորութիւն...

* * *

— Հինգշաբթի առաւօտը կանուխ դու ո՞ւր կը գտնուէիր, — կը հարցաքննէր նա հայի մը որ ձերբակալուած էր իբրև յեղափոխական։

— Տունն էի։

— Ըհմէտ, կը դառնայ այդ հարցաքննիչ դատաւորը լրտեսներէն մէկին, ո՞ւր էր նա այդ ժամին։

— Իր տան բակն էր։

— Կը տեսնե՞ս, որ սուտ է ըսածդ. տունը չէիր, այլ բակն էիր, կը յանդիմանէ նա յեղափոխականին։

Վերջինս հարցական և զարմացական նշաններով երեսին կը նայի դատաւորին։

Թղթի կտոր մը ձեռքը, գետնի վրայ փռուած խալիին վրայ նստած ջահիլ գրագիրն արագ-արագ կը խծբծէր տաճկական տառերը։

Նա հարցաքննութիւնը կարձանագրէր։

— Այդ առտը դու ինչ կընէիր բակին մէջ, կը դառնայ նորէն դատաւորը յեղափոխականին։

— Մարդ իր տան բակին մէջ ի՞նչ պիտի ընէ. նոր էի արթնցած, դուրս ելայ մաքուր օդ ծծելու։

— Ըհմէդ, ինչ կընէր, ըսէ իրեն, և դատաւորը տալով իր դէմքին խելօք խորամանկութեան արտայայտութիւն, յօնքերի տակէն սկսաւ շեշտակի նայիլ յեղափոխականի երեսը։ Վերջինիս նկատմամբ նրա աչքերի մէջ կը կարդացվէր սոյն լակոնական ոճը. — Հարցուցի, բռնեցի, լծեցար։

— Նա կը սուլէր իրենց ազգային եղանակ մը, պատասխանեց լրտեսը։

Յեղափոխականը նախորդ անգամին պէս դէմք կընէ։

— Դու չը գիտե՞ս, որ ձեր ազգային երգերն արգիլուած են երգելու կամ սուլելու։ Ըրածդ ծանր յանցանք մ'է։

Գրագիրը շարունակ կարձանագրէ։

Դատաւորը ոստիկանապետին ներկայութեան հանդիսաւոր կերպարանքով մը և խրոխտ ձայնով մը ըսաւ հետեւեալը.

— Օրէնքների գրքին 45 րդ. յօդուածին համեմատ՝ ամեն անոնք, որք իր ժամանակին իրենց տեղը չեն և երգածներն կամ սուլածներն դրդուիչ եղանակներ են, կը դատապարտուին երեք տարիէն մինչև հինգ տարի բանտարկութեան։ Դու դատապարտված ես ամենաշատ, այսինքն հինգ տարուան բանտարկութեան, որովհետև չուզեցիր խոստովանիլ յանցանքդ, արձակեց նա իր վճիռը և դառնալով զափթիէներին, հրամայեց, որ հայը դուրս տանին։

Վերջինս ալ բոլորովին ապշած պապած էր. անոր երեսի վրայ երրորդ անգամ երևցան հարցական և զարմացական նշանները, մինչ զափթիէներն անիկա դուրս կը քաշէին։

Դատաւորը, ոստիկանապետը եւ այլ պաշտօնեաներ շարունակեցին ըմպել իրենց անուշ ղահվէն, ծխելով նարգիլէն և ուրախ ծիծաղով խօսելով մի հայ աղջկայ վրայ, որ այդ օրերը ոստիկանութեան ծպտեալ պաշտօնեաներն առևանգեր էին, բռնաբարեր և թրքացուցեր։

* * *

— Ահա արդէն վեց ամիս է, ինչ դու բանտ կը գտնուիս, կըսէր դատաւորն իր առջև կանգնած, ձեռքեր ու ոտքեր շղթայակապ հայի մը. — քեզ քանի մը անգամ հարցաքննած եմ. արդարադատութեան օրէնքով ալ հարկ եղած տանջանքները եւ չարչարանքները բաւական կրած ես, բայց չես խոստովանած յանցանքդ։ Պատիժդ սոսկալի պիտի ըլլայ... խոստովանէ, քանի որ ուշ չէ, խոստովանէ, որ տանդ մէջ գտնուած դանակը մարդու արիւնով էր ներկուած։

— Ես բացարձակապէս կը հերքեմ այդ. այն օրը մեր տունը գառ մը մորթած էինք և դանակը արիւնոտ մոռցած թողուցած էինք։ Մեր բոլոր դրացիներ այդ գիտեն և բժիշկն ալ կը հաստատէ, որ այն մարդու արիւն չէ։

— Լռէ՛, անպիտան, պոռաց դատաւորը. նոյն օրուան գիշերը ձեր տնէն 247 քայլ հեռի ըսպանված գտնուեցաւ մեր ոստիկանութեան պաշ-

---

էր նա բարձր ձայնով. խընզըրները (կաղերը) իրանք իրանց միսն են ուտում, այնքան կատաղել են։

— Ա՜յ, Ալլահ-Ալլահ, ասում էր մէկ ուրիշը, րահմէթլիկի (հանգուցեալի) այսպիսի դըժբաղդութեան պատահելն եթէ գիտենայինք, երէկ երեկոյ մի քանի ոստիկաններ կը դնէինք իրա հետ։

— Բայց ո՞վ կարող էր երևակայել, որ նըրան կը հետևէին, ասաց Թահիր-քեաթիբին։

— «Գայլը դումանոտ օր է սիրում», մեր ուրախութիւնը մեղի սուղի նստեց։

— Բայց այսքան աներեւութիւնն էլ գեավուրները չեն կարող մարսել։

— Խընզըր-քեօփէքները մարդուն քթիցն են բերում, միջամտեց Միւսթաֆիդը. գոնէ թողնէին մէկ օր հանգիստ մնայինք։ Մէկ օր քաղաք են իջնում մարդ սպանում, միւս օր ճանապարհների վրայ ոստիկանների առաջը կտրում և ձին ու զէնքը ձեռքիցը խլում, երկրորդ օրը պօստի տարած ստակն են ձեռքիցը յափշտակում, օր ցերեկով պահապան ոստիկանների ձեռքից զէնք խլում, փախչում և անհետանում։ Սրանք իրանց չափիցն էլ դուրս եկան ա՜...

Նրանք այսպէս խօսելով առաջանում էին. նրանց հետևում էր թիւրք խուժանի մի մեծ բազմութիւն։ Նրանք հասան այնտեղ, ուր ճէմքեանի անշունչ դիակն ընկած էր իր սեփական արիւնից կազմված մի փոքրիկ լճակում։ Կտրված վզի կենտրոնից դուրս էր ցցվել նրա հաստ խոչափողը, որի բոլորտիքը գտնվող շնչերակների արեան վերջին մնացորդները պաղել և դ ո ն դ ո ղ ի նման կախվել էին։ Պաշտօնեաների միքանիսը տեսնելով դիակի այդ անկերպարան ու արիւնաշաղախ դէմքը, սոսկումով ետ ետ քաշվեցան։ Շատերը քիչ հեռու կանգնած՝ միկարճ ժամանակի համար սկսան դիտել ահաւոր ու սարսռեցուցիչ տեսարանը։ Երկու հոգի պառկած էին փողոցի կենտրոնում, մէկն արիւնի մէջ, իսկ միւսը մեռելային գոյնով, հերարձակ ընկած փողոցի կոշտ քարայատակի վրայ։ Երեխային հեռացրել էին։

— Դիակին ձեռք տալուց առաջ՝ պէտք է այդ կնկան արթնացնել, ասաց միւթէսարըֆ նազըմը և բժշկի թևից բռնելով, դէպի կնոջ կողմն առաջացաւ։

— Այդ կինը վախից մեռած է, փաշա էֆ. ասաց պահապան ոստիկաններից մին. ես նրա ականջից շատ կանչեցի, շատ էլ շարժեցի, բայց ձայն չը տվեց։

— Նա հիմա ձայն կը տայ, քու խելքդ այդ տեսակ բաների չի հասնիլ, ասաց բէյէֆէնտի երիտասարդ բժիշկը մէկ առանձին պարծենկոտութեամբ, արհամարհական ակնարկ ձգելով ոստիկանի երեսին, որ բերանաբաց ապուշ-ապուշ դօքտօր էֆէնդիի շարժումներն էր դիտում։ Այս վերջինս իր գրպանից մի փոքրիկ շիշ հանելով, զգուշութեամբ բաց արեց բերանը և կնկան քթին մօտեցրեց։

Մինչեւ այդ ժամանակ հետաքրքիր բազմութիւնը գնալով՝ խռնվել էր։ Հսկող ոստիկանները չէին կարողանում նրանց գումարումն արգիլել։ Նրանք երբեմն-երբեմն բարկացած բարձր ձայնով հայհոյելով, խփում էին հանդիպած անձին, բայց էլի նրանց այդ խիստ վարմունքը չէր կարողանում ժողովրդի հետաքրքրութիւնը զսպել, որի մէջ մինը միւսի ուսի վրայից վեր էին բարձրացնում իր գլուխը եւ ոտքերի մատների վրայ կանգնած՝ իւրաքանչիւրն ուզում էր դօքտօր էֆէնդիի հըրաշքը տեսնել, որ իրանց խօսքով յարութիւն պէտք է տար մեռած կնկան։ Նեղ փողոցի երկու կողմից նրանք իրար հրելով, հրմշտկելով, այնքան էին առաջացել, որ հազիւ մի փոքրիկ բաց տեղ էր մնացել մէջտեղը, ուր միւթէսարըֆ նազըմը տեղական կառավարութեան մեծ ու փոքր անդամներով ամբողջութեամբ դիտում էին „Մէքթէպը թըբպիյէ"-ից նոր դուրս եկող երիտասարդ բժշկի „մարիֆէթին" (հնարագիտութեան)։ Միւթէսարըֆը մերթ ընդ մերթ բարձրացնում էր իր գլուխը եւ հայհոյելով ժողովրդի անկրթութեանը՝ հրամայում էր ոստիկանապետ Դէլի-Խուրշիդին, որ իրանց համար տեղ բանայ։ Այս վերջինս էլ իր կարգին հրամայում էր ոստիկաններին կատաղած ձայնով եւ նրանց „եօթը պորտին" յիշոց ղրկելով։ Ոստիկաններն աջ ու ձախ էին շարժում իրանց ձեռքի մտրակը, հանդիպածին խփում, յետոյ իրանց գլուխը վեր բարձրացնելով, այս կամ այն պաշտօնեայի ուսից դօքտօրի հրաշքին էին դիտում։ Բազմութիւնը նորից իր առաջվայ դիրքն էր ստանում։

Դօքտօր էֆէնդին իր „մարիֆէթը" սկսելուց մի քանի րոպէ վերջ շիշն իր ազդեցութիւնն ունեցաւ։ Մեռած կինն իր ձեռքով աշխատում էր մի կողմ հրել իր քթի առջեւ բռնված շիշը։

Բազմութեան միջից լսվում էին շշուկներ եւ զարմացական բացականչութիւններ։

— Ա՜յ "լա իլահ իլլ ալլահ", ասում էր մի խոֆած ծերունի իր սպիտակ մօրուքը ձեռքն առած եւ գլուխը շարժելով, — ես ձեզ չէի ասում, թէ աշխարհին վերջն հասել է. իշտէ օրինակը։

— Դրա համար է, որ գեավուրներն այնքան կատաղել են, յաւելցաւ մէկ ուրիշ կողմից։

— Քիչ օրից Մեհտին երևան կը գայ եւ այդ գեավուրներին մի լաւ դաս կը տայ, ասում էին մի քանի տարիքն առած, խոշոր կանաչ փաթաթոցով եւ երկար վերարկուներով մօլլաներ, որոնք ախրէթ (հանդերձեալ) գնալու համար պատրաստվում էին։

Յանկարծ ամենքի ուշադրութիւնը գրաւեց մի կանացի սոսկալի ճիչ։ Թիւրք խուժանի մէջ շատերը "խիթաղֆուրուլլահ" կարդալով, զարհուրած սկսան փախչել. շատերն էլ սուս լը-

տնեսաներէն մին. անիկա դու ես սպաննած, խոստովանէ:

—Ես կը պնդեմ ըսածս. ես մարդ սպաննած չեմ. ոչինչ վկայութիւն մը չունիք. այն գիշերն՝ ամբողջ ես տանս էի քնած. մորթած գառին կաշին ալ տեսան տանս խուզարկող պաշտօնեաները. . .

—Դուն դեռ երկա՞ր պիտի շարունակես, յանկարծ կատաղեցաւ դատաւորը:.. Ես քո պէտ հիմա պիտի չափեմ, որ իմ անունս ճանչնաս: Եւ սկսաւ հանդիսաւոր, բայց կրքոտ ձայնով ճառել. Օրէնքների գրքի 54 յօդուածին սրբազրութեամբ ամեն մարդասպաններուն պատիժը մահ է: Դուն այդպէս պիտի տուժես քո յանցանքդ:

Ոստիկանապետը և այլ պաշտօնեաներ հաստատական նշաններ ըրին և խօսքեր ըսին:

Հայը դուրս հանվեցաւ: Սուլթանի ներկայացուցիչները նարգիլէ ծխելով և ղահվէն խմելով երկար ժամանակ կը խօսակցէին իրենց կաշառքներու, քէֆերու, ամբողջ հայ ընտանիքներ կործանելու և այլ քաջագործութիւններու վրայ, ամենամեծ բաժինն իրենց սրախօսութիւնների ըլլալով իգական սեռի մասին:

Ընոնք երկար ժամանակ դեռ կը ծիծաղէին

***

Տեղի ունեցաւ այդ վերջին հայու „դատավարութիւնը“: Դատախազը նոյնքան անողոք էր ու արդարադատ, որքան և դատաւորը. . . .

. . . .

Երկրորդ օրն առաւօտը արշալոյսն իր կուսական ամօթխած լոյսը վարկաւ բանտի բակին մէջ կանգնած կախաղանին, ուր հաստ չուանէն կախված՝ կամաց կը ճօճար մարդու մը մարմին:

ՈՒՐԻՇՆԵՐԻ ՄՏՔԵՐ.

Գաղափարի համար մղած կռւի մէջոցին ամենից շատ պէտք է զգոյշ լինել այն ժամանակ, երբ մեր հակառակորդները սկսում են մօտենալ ու համաձայնվել մեզ հետ: Լ. Բեօռնէ.

*

Խելօք մարդը ոչ միայն ոչ մի յիմարութիւն չի ասում, այլ և չի լսում: Նոյն.

*

Ինչպէս փողոցային շները վազում են կառքի ետևից և հաչում նրա անիւների վրայ, նոյնպէս մեր յետադէմները, պոռալով ու կրճտելով իրանց ակռաները, ընկած են ազատամիտների ետևից, մինչդեռ այս վերջիններս էլ ուրիշ ոչինչ չեն, եթէ ոչ անիւներ, առաջադիմութեան ղեկի առաջ գլորվող կառքի անիւներին: Իսկ այդ ոգին, որ կառավարում է կառքը նստած նրա մէջ հանդարտ ու յարմար կերպով, այդ պարոնները ոչ միայն չեն հասկանում, այլ և չեն կասկածում նրա ներկայութեան մասին: Նոյն.

*

Ամբողջ աշխարհի վաճառականների կրօնը մէկ է: Կոնտուարը—նրանց եկեղեցին է, ամենապատիւ դրամը—նրանց խորանն է, զանձարանի տետրը—նրանց աստուածաշունչն է, մառանը—նրանց սրբերի սուրբը, բօրսայի զանգակը—նրանց եկեղեցու զանգակն է, ոսկին—նրանց Աստուածն է և կրեդիտը նրանց հաւատը: Հէնրիխ Հէյնէ.

*

Հայրենիքը ամուր է այնտեղ, ուր կայ մարդս: Նոյն.

*

Նպատակ և միջոց—պայմանաւոր հասկացողութիւններ են. նրանց հնարել է մարդը.. Կեանքը չէ նպատակ և ոչ էլ միջոց: Կեանքն իրաւունք է: Նոյն.

*

Թիւրքիայում հարկեր կառավարիչներից ընդունողները սրիկայ անպիտաններ են և հարկատուները՝ աւանակ: Ա.

*

Սուլթանի հարեմն այն փիլիսոփայական վայրն է, ուր նա զգում է իշխանութեան ունայնութիւնը: Նոյն.

*

Ազատութիւնը մի գանձ է, որ պէտք է պահպանել միայն այն պայմանով, որ նրան գործածեն: Վալտուա.

*

Թողէք ասեն, թողէք ձեզ պարսաւեն, դատապարտեն, բանտարկեն, Թողէք ձեզ կախեն, բայց և այնպէս հրատարակեցէք ձեր միտքը: Պ.-Լ. Կուրիէ.

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԲԱՐԵՆՈՐՈԳԻՉՆԵՐԸ.

Այն մարդը, որին սուլթան կըսեն, վերջերըս բաւական յամառութիւն կը ցուցնէ. իր ըսելն այն է, թէ ինք սուլթան է: Իգիտներու խումբը, որ անոր հետ միասին մեզ կը կառավարեն, Եւրոպային իրենց ակռաները կը ցուցնեն թէ խնդումէն և թէ կատաղութենէն: Ընոնք կըսեն, թէ Հայաստանի մէջ հայ չը կայ, եղածներն ալ սրիկաներ են, և ուրեմն բարենորոգում անոնց հարկաւոր չէ: Խորհուրդ խորին, վա՜յ խմորին, որ հայու մսէն ու ոսկորէն կը շինեն հիմա քիւրտն ու Թուրքը: Սուլթանը ժամանակ պարգևներ կըտայ իր բարութեանը: Եւրոպական քօնթրօլին տեղ նա իր կողմէն մի յատուկ բարձր քօմիսէր մը պիտի նշանակէ, որ „ամեն բան պիտի կարգի բերէ Հայաստանի մէջ:“ Քօմիսէրը պիտի ըլլայ սուլթանէն նըշանակեալ մէկը, որ հիմակ'ու հիմակ նշանաւոր Շէքիր փաշան է ամենահաւանական ընտրելին: Շէքիր փաշա... Այդ անունը շատ քաղցր ձայնով կը հնչէ քիւրտ արիւնարբու համիտիէներու վրայ, որք Ռուսաստանը և Հայաստանը քանդողներէն են: Համիտիէ գնդերի ստեղծողն ու կազմողը, Հայաստանի և հայ ժողովրդի պատիժը, այդ Շէքիրն այսօր կը պատրաստուի ըլլալ նոյն Հայաստանի ընդհանուր քօմիսէր, բարենորոգիչ Հայաստանի՝ համիտիէներու օգնութեամբ:

Այս ա՛լ ձեզ նորութիւն... Եւրոպան ապուշ կը կտրի, Հայերը՝ ես աւելի... որովհետև սուլթանի խորհուրդ խորին՝ վա՜յ խմորին...

ԼՈՆԴՈՆ. „ՀՆՉԱԿԻ“ ՏՊԱՐԱՆ.

սեցին կնոջ արտասանած խօսքերը. “Ջալիդլիյէներ... մարդասպաններ... էրիկս„...

Կինը նորից փակեց իր աչքերը: Նրա շուրջ հաւաքվող պաշտօնեաները զարմացած իրար երես նայեցան:

—Բժիշկը նորից մօտեցրեց շիշը:

Կինը նուաղած աչքերը բացեց եւ խելագարի նման սկսաւ իր չորս կողմը շուռ ածել: Նրա աչքին ընկան ոստիկանները: Նա սողալով փաթաթվեցաւ Դէլի-Խուրշիտի ոտքերին, որ իր մօտ կանգնած էր եւ սկսաւ նրան աղաչել, որ գանէ խնայէ իրան եւ իր փոքրիկին.—կը տամ ինչ որ ուզում ես, ասաց նա, քուկդ ըլլայ իմ ճակատիս ոսկիի շարոցը, միայն թէ մի սպանիր մեզ: Նա այս ասելով, ձեռքը ճակատին տարաւ, որ ոսկիի շարոցը քակէ, բայց նրա ջղերը թուլացան, աչքերը մեռելի աչքի նման դարձան եւ նորից ընկաւ նուաղած:

—Պէտք է սրան իր տունը տանել, ասաց բժիշկը, շատ է վախեցել, խելքը գլխից թըռել է, զառանցում է:

—Այդ կինն անպատճառ խենթեցած է, պնդեց Դէլի-Խուրշիտը բարկացած. գեավուր օղլու գեավուրը ինչ խօսելը չը գիտէ:

—Բայց պէտք է նախնական քննութիւն կատարել, միջամտեց նազըրը:

—Քննութիւնը կը կատարենք այնտեղ, իր տանը, ասաց բժիշկը:

—Հիմա ինչ պէտք է անել ուրեմն, հարցրեց Միւսթանդըրգը, երիտասարդ թիւրք բըժշկի դէմքին նայելով:

—Հիմա կը քննենք դիակը, պատասխանեց բժիշկը եւ դարձաւ դէպի դիակի կողմը: Ճէմքեանի պաղած բաց աչքերը կարծես երիտասարդ բժշկին էին դիտում:

Վեր առնելով մի կողմ ձգված արիւնաթաթախ գլուխը, բժիշկը բացականչեց—վա՜յ զալըմներ, կովի նման մորթել են:

„Վա՜յ, վա՜յ“ սոսկումի ձայներ լսվեցան բազմութեան մէջից:

—Բահմէթլիկը (հանգուցեալը), լաւ ձայն ունէր, ասաց փաշան, բժիշկի կողքին խօսելով, դուք երէկ չը կայիք որ լսէիք:

—Այո, այո, այնպիսի շարքիներ էր կանչում, որ, ճիշտն ասած, մարդ ակամայ յափշտակվում էր, վրայ բերաւ Միւսթանդիգը:

—Ես կեանքումս այդպիսի ձայն շատ քիչ էի լսել, մէջ մտաւ Բաշ-Քեաթիպը. շիտակը խօսելով, սուտ աշխարհի մուրազն էր:

—Դաւուտի ձայներից ամենանշանաւորներից էր. հէրիֆին միայն տրված էր ձայնը, յարեց Մուստաֆա-Ըֆենդին:

—Ընպատճառ նազարի եկաւ, ասաց Դէլի-Խուրշիտը, իր ձայնը իր գլուխը կերաւ. ես քանի անգամ իրան խրատեցի, որ փիւսկիւլիցը մի կանաչ ուլունք քաշէ այս, բայց խօսքիս ականջ չը կախեց:

—Դժբաղդաբար, սրանից վերջն էլ լսելիք չունինք, ասաց բժիշկը գլխացած ձայնով եւ մի խոր ախ քաշելով, որ առաջի օրը չէր կարողացել սահրային ներկայ գտնվել: Նա սպանվածի գլուխը գետին դրաւ: Մի քանի րոպէից յետոյ մէկ ինչ-որ նոր գիւտ արածի պէս՝ նորից վեր առաւ եւ սկսաւ ուշադրութեամբ ու հետաքրքրութեամբ Ճէմքեանի բաց ու պաղած անթարթ աչքերին մէջ նայիլ:

—Ի՞նչ բանի ես նայում այնտեղ, ասացին ամեն կողմից պաշտօնեաները, բժշկի ձեւական արարողութիւնից գրգռված:

—Մարդասպանին, ասաց բժիշկը, ինքնավստահ ձայնով,

—Մարդասպա՞նին... բացականչեցին չորս կողմից:

—Մարդասպանն այնտեղ ի՞նչ գործ ունի հարցրեց փաշան, հօ ջին չէ, որ նրա աչքերի մէջ պահվի:

—Բժշկութիւնն իր գաղտնիքներն ունի, փաշա էֆէնդի, որ դուք չը գիտէք, պատասխանեց երիտասարդ դօքտորը, բարձր ձայնով եւ հպարտութեամբ իր գլուխը վեր բարձրացնելով:

—Ի՞նչ գաղտնիք:

—Այն զարմանալի գաղտնիքը, որ բոլոր մարդասպանների պատկերները սպանվածի աչքի մէջ պատկերացած մնում են եւ դրանով շատ անգամ կարելի է լինում նրանց ճանաչել ու ձերբակալել:

—Ուրեմն դրա աչքերի մէջ քանի՞ մարդասպանների պատկերներ կան, հետաքրքրութեամբ հարցրեց փաշան ինքն էլ սպանվածի աչքերի մէջ նայելով:

—Դժբաղդաբար, այս մարդը գիշերն է սպանվել, այնպէս որ այնքան էլ հեշտ չէ սրա աչքերի մէջ եղած պատկերին ով լինելն իմանալ. իմ խօսքս աւելի ցերեկ ժամանակ գործված մարդասպանութեան համար է:

Հաւաքվող թիւրք խուժանի մէջ մէկ ինչ որ շշուկ բարձրացաւ:

—Աֆէրիմ, աֆէրիմ, հէրիֆին տղան պարապ տեղ հինգ տարի ըստամբօլ չի մնացել, բացականչեցին մի քանիները...

—Աստուած նազարից պահէ, լսվեցաւ ուրիշ կոնմից:

—Կերած հացը և առած սոսկը հալալ լինի, Աստուած հօրն ու մօրը բաշխէ կրկնեցին մի քանի ծերունի սօֆթաներ:

Գովեստի խօսքերը դուր եկան բժիշկին, նրա հպարտ ակնարկներ գցեց իր շուրջը: Իր գործածած ձեւերը, խօսքերը ինքն իր նըպատակին հասցրել էին, նրա անձնասիրութիւնը գոհ էր: Մէկ երկու րոպէ իր գոռոզ դիրքը պահելուց յետոյ իր մօտ կանգնած ծառային հրամայեց, որ ջուր ածէ իր ձեռքերին:

(Կը շարունակվի) Վ. Ի. Թ.